

СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ МЕТАД І ФУНКЦЫЯНАЛЬНА- СЕМАНТЫЧНЫ ПРЫНЦЫП ДАСЛЕДАВАННЯ СІНТАКСІСУ БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОЎ

Супастаўляльнае даследаванне і апісанне мовы праз сістэмнае параўнанне яе з іншай мовай з мэтай вызначэння яе спецыфічнасці (сістэмнай ідыяматычнасці) накіравана ў першую чаргу на выяўленне адрозненняў паміж двума мовамі. Кантрастыўны аналіз найбольш эфектыўны пры вывучэнні роднасных моў, паколькі іх кантрастныя рысы праяўляюцца найбольш ярка на фоне падобных рыс. Кантрастыўнае вывучэнне роднасных моў звязана з тэорыяй тыпалогіі моў і лінгвістыкай універсалій, паколькі супастаўляльнае даследаванне структурных і функцыянальных асаблівасцяў моў незалежна ад характару генетычных адносін паміж імі, а таксама вызначэнне падобных рыс у мовах з’яўляецца прадметам структурнай і функцыянальнай тыпалогіі моў і лінгвістыкі ўніверсалій [2, 220]. Тым не менш, галоўная ўвага ў супастаўляльных (кантрастыўных) даследаваннях павінна звяртацца на спецыфічныя (адрознівальныя) рысы моў на аснове пэўнага набору агульнамоўных з’яў.

Праблема супастаўляльнага даследавання беларускай і рускай моў ва ўмовах беларуска-рускага двухмоўя з’яўляецца адной з самых актуальных і перспектыўных з пункту гледжання сучаснай лінгвістычнай тэорыі і практыкі. Вызначэнне адрознівальных рыс у беларускай і рускай мовах дазволіць прадугледзець міжмоўную інтэрферэнцыю і вызначыць, у якіх выпадках яна падтрымліваецца ўнутрымоўнай, пазбегнуць выкарыстання ў нашым грамадстве мінімальнай, вельмі уніфікаванай, пазбаўленай нацыянальных рыс, часткі моўных сродкаў як беларускай, так і рускай моў, што несупынна вядзе да невыразнага, беднага маўлення іх носьбітаў.

У беларускім мовазнаўстве ў большасці супастаўляльных даследаванняў беларускай і рускай моў разглядаюцца пытанні дыясеміі, але сказаць па-беларуску (або па-руску) – гэта не толькі выкарыстаць беларускія (або рускія) словы і формы, але, як адзначыў К. Чорны, “уласцівы кожнай мове свой уласны кірунак сказаў”, службовыя элементы, парадак слоў і інш. Іменна на сінтаксічным моўным узроўні факусіруюцца, праяўляюцца асаблівасці ўсіх іншых узроўняў мовы, пачынаючы з фанетычнага (пытанні дыяфаніі) і заканчваючы марфалагічным (пытанні дыямарфіі).

Сучасную беларускую кантрастыўную лінгвістыку характарызуе ўстаноўка на аналіз форм у сувязі з перадачай пэўнага значэння і ацэнка функцыянальнай значымасці асобных моўных з’яў у сістэме мовы. У іншых працах выкарыстоўваецца “полевы” падыход да моўнай сістэмы і даследаванне вядзецца ад паняцця да сродкаў і спосабаў яго выкарыстання ў абедзвюх мовах. Перавага функцыянальна-семантычнага прынцыпу апісання сінтаксічных адзінак відавочная: змяняецца колькасць даследуемых аб’ектаў апісання і класіфікацыі (гэта важна, у першую чаргу, з метадычнага

боку); з'яўляецца магчымасць на аснове лексіка-граматычнай характарыстыкі структурных кампанентаў сінтаксічных адзінак дэталёва прааналізаваць сінтаксічныя канструкцыі, якія выражаюць адзін тып семантыка-сітаксічных адносін, г. зн. раскрыць семантычныя якасці сінтаксічных адзінак, асаблівасці іх структуры, правілы пабудовы, узаемасувязь іх семантычнай і структурнай арганізацыі; указаць на ўмовы ўжывання, функцыянавання гэтых сінтаксічных канструкцый у розных стылях мовы; устанавіць іх семантычную класіфікацыю; вызначыць аб'ём лексікі, якая ўдзельнічае ў выражэнні гэтых адносін, і, самае галоўнае, выявіць сістэму спосабаў і сродкаў перадачы канкрэтнага лексіка-граматычнага значэння.

Праведзены аналіз паняццёвай катэгорыі мэты ў беларускай і рускай мовах паказаў, што ступень развіцця даследуемай катэгорыі на сінтаксічным узроўні як у беларускай мове, так і ў рускай высокая. Сінтаксічная катэгорыя мэты прадстаўлена ў абедзвюх мовах строгай і складанай сістэмай значэнняў, якая мае полеваю структурыраванасць, што ўказвае на магчымасць члянэння, апісання і нават фармалізацыі сінтаксічнай семантыкі ўвогуле і мэтавай ў прыватнасці.

Сінтаксічная катэгорыя мэты ў беларускай і рускай літаратурных мовах прадстаўлена на ўсіх трох сінтаксічных узроўнях:

на ўзроўні простага сказа: дзеяслоўнымі і іменнымі словазлучэннямі, ролю залежнага кампанента якіх выконваюць прыслоўе, інфінітыў, інфінітыў з прыназоўнікам, беспрыназоўнікава-склонавая форма, прыназоўнікава-склонавая форма; субстантыўнымі і прэдыкатыўнымі словазлучэннямі, бяззлучнікавым інфінітыўным мэтавым зваротамі інш.;

на ўзроўні складанага сказа: бяззлучнікавым складаным сказам, складаназалежным сказам са злучнікамі (у простай і ўскладненай форме), складаназалежным сказам з адносным пыслоўем дзе (дзе) у ролі злучнікавага слова;

на ўзроўні тэксту: складанымі сінтаксічнымі цэлымі розных тыпаў.

Лексіка-граматычнае значэнне мэты перадаецца ў беларускай і рускай мовах як экспліцытным, так і імпліцытным спосабамі. Мэтавыя канструкцыі функцыянуюць ва ўсіх стылях мовы. Найбольш прадуктыўныя сярод іх:

на ўзроўні простага сказа: дзеяслоўныя словазлучэнні з залежным інфінітывам, залежнай прыназоўнікава-склонавай формай, інфінітыўны мэтавы зварот.

на ўзроўні складанага сказа: складаназалежныя сказы са злучнікамі.

на ўзроўні тэксту: складаныя сінтаксічныя цэлыя, у якіх мэта перадаецца ў наступным сказе (або наступных сказах) пасля асноўнага сказа зачыну.

Адрозненні ў выражэнні мэтавых адносін на ўзроўні простага сказа ў беларускай і рускай мовах праяўляюцца ў:

– выкарыстанні прыназоўнікаў у дзеяслоўных словазлучэннях (бел. дзеля, да, у – рус. ради, за, к);

– частаце ўжывання прыназоўніка дзеля ў буларускай мове ў параўнанні з рускім эквівалентам ради [1, 36];

– выкарыстанні розных прыназоўнікава-склонавых форм залежнага кампанента ў словазлучэннях з аб’ектна-мэтавым значэннем (пайсці па журнал – пойти за журналом; пайсці ў грыбы – пойти за грибами);

– разнастайнасці мэтавых дзеяслоўных словазлучэнняў з прыназоўнікам на ў беларускай мове ў параўнанні з рускай (бегчы на пачастунак, ісці ў шанок на падмацунак, ісці на даклад – чыста мэтавае значэнне; ехаць на спачын дамоў, на службу – сумяшчэнне мэтавага і прасторавага значэнняў; аддаць на выхаванне, паставіць на абмеркаванне – сумяшчэнне мэтавага значэння са значэннем прызначэння і інш.).

На ўзроўні складанага сказа адрозненні выяўляюцца ў:

– суадносных парах падпарадкавальных злучнікаў і злучнікавых спалучэнняў у функцыі сродкаў падпарадкавальнай сувязі ў складаназалежным сказе: бел. – каб, рус. – чтобы; для таго каб – для таго чтобы; з тым каб – с тем чтобы; так каб – так чтобы і інш.;

– адсутнасці дакладных адпаведнікаў злучнікаў (бел. абы, бы – рус. лишь бы, дабы);

– прадуктыўнасці і разнастайнасці ўжывання ў буларускай мове злучнікавых спалучэнняў на тое каб, з такім меркаваннем каб.

На ўзроўні тэксту ва ўсіх стылях мовы адрозненняў не вызначана.

Сістэма спосабаў і сродкаў рэалізацыі сінтаксічнай катэгорыі мэты ў беларускай і рускай літаратурных мовах адзначаецца ярка выражанай тэндэнцыяй да стабілізацыі, дыферэнцыяцыі, развіцця сінанімічных і варыянтных адносін, розных граматычных сувязей паміж самімі мэтавымі канструкцыямі і канструкцыямі сумежных сінтаксічных катэгорый.

Літаратура

1. Лещенко В.А. Словосочинение/ Синтаксис русского и белорусского языков: сходство и различие. – Мн., 1994. – С. 33-36.
2. Мечковская Н.Б. Предмет типологии языков и лингвистики универсалий. / Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. – 2-е изд. – Мн. 1995. – С. 219-324.
3. Качан В.Г. Асаблівасці будовы словазлучэнняў у сучаснай беларускай мове / Сучасная беларуская мова. – Мн., 2010. – С.427-430.